

הרב מנחם מנדל פומרנץ
 ריש מתיבתא עוז והדר
 המכון לתורת היין

איך נבחר את היין לארבע כוסות?

לפני כל ההידורים יש להקפיד על עיקר הדין: שיהיה היין ערב וטעים לשתייה, שכן דין מיוחד נאמר בארבע כוסות: "שתהיה השתיה עריבה עליו, הכל לפי השותה ולפי היין"! ואכן, גדולי ישראל היו מקדימים וטועמים את היין אותו הם עתידים לשתות בארבעת הכוסות, כדי לבדוק אם הוא ערב לחיכם

כשר לארבע כוסות?

באחת הכשרויות החשובות בארצות הברית ניתן להבחין בתופעה מעניינת: בבקבוקי היין המיוצרים על ידה, בהשגחה ראויה לחג הפסח, נאמר במפורש: יין זה כשר לפסח, אך לא מוזכר שם, ולו מילה אחת, על היות היין ראוי לקיום מצות ארבעת כוסות. זאת בשונה מהמקובל בארצות הברית לצייץ במפורש על בקבוקי היין כי הם מתאימים וראויים לקיום מצות ארבעה כוסות.

בספר 'תולדות הלל', להגאון אב"ד באלקאני, נמצא הסבר מעניין על כך. בסימן ט"ו שבספרו הוא מבאר כי ההלכה היא כי היין של ארבע כוסות צריך להיות ערב לחיכו של השותה, כך שלא ניתן לקבוע מסמרות ולומר על יין מסוים כי הוא כשר לארבעת הכוסות, שכן יתכן שיהיה זה הוא חריף או מר מדי לטעמו של השותה.

ידיעה מעניינת זו מתאימה כדי לפתוח עימה את בירור ההלכה בענין זה של קיום מצות ארבעת כוסות בתכלית ההידור. שלומי אמוני ישראל מקפידים להדר ביותר בקיום מצוה חביבה זו, יש המקפידים בדוקא על יין בצבע אדום ויש המקפידים שהיין יהיה מופק בדוקא מזן ענבים מסוים, אך לא הכל יודעים כי לפני כל ההידורים יש להקפיד על דין יסודי ומהותי ביין בו מקיימים את המצוה: **על היין להיות טעים וערב לחיכו של השותה**. וכלשונו של הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פ"ז ה"ט): **"ארבעה כוסות האלו צריך למזוג אותן כדי שתהיה שתיה עריבה הכל לפי היין ולפי דעת השותה"**.

חומרא דאתי לידי קולא

הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א, בספרו 'תשובות והנהגות' (ח"א סי' רנג), דן כלפי יין הראוי לקידוש והוא מביא כי יש להדר בו שיהיה יין נקי בלי סוכר. והוא כותב על כך: "וכן שמעתי שמרן הגאון דבריסק הגרי"ז סאלאווייצ'י סבירא ליה שאם רוצים לצאת שיטת הרמב"ם יש להדר אחר יין נקי בלי סוכר לקידוש".

אמנם, ממשך הגר"מ שטרנבוך וכותב: חובה על כל אדם המבקש לשמור על הידור זה להקפיד כי חומרא זו לא תהא אצלו בבחינת 'חומרא דאתי לידי קולא', שפעמים טעם היין חסר הסוכר הוא כטעם החומץ, ואז היין פסול מעיקר הדין! שכן חסר בעריבות וטעם היין.

וכבר הוסיפו וכתבו על כך שאם כל זה אמור לעניין יין הקידוש, הרי שעל אחת כמה וכמה שדין זה אמור כלפי יין ארבע כוסות, ששם עיקר החיוב הוא שיהיה היין ששותה ערב ונעים לחיך השותה, וכל שהיין אינו ערב לשותה הרי שמעיקר הדין אינו יוצא בו ידי חובתו.

ולכן גם אם אדם חפץ להדר בהידורים שונים הקשורים ליין, אם מסוג היין ואם בתערובות המצויים בו, הרי שעליו לזכור דין בסיסי: אל לה לחומרא זו להיות חומרא המביאה קולא, ועליו להזהר שתחילה לכל יהיה היין טעים וערב לחיך, ורק לאחר מכן לבקש הידורים נוספים על כך.

מעשה רב

ואכן שמענו על כמה וכמה מגדולי הדורות שהיו מקפידים להקדים ולטעום את היין אותו היו שותים בליל הסדר, למזוג במים או לערבב כמה סוגי יינות עד שהיו מגיעים לטעם הרצוי והנוח להם, וכבר בימים בהם שואלים ודורשים בהלכות החג היו חכמי ישראל מוזגים וטועמים את מיני היינות עד שהיו מוצאים את הערב לחיכם ביותר.

כך למשל מובא על הגאון רבי שמעון סופר מערלוי, בעל 'התערורות תשובה', שהיה מקפיד בימי ערבי פסחים לטעום את היין בו השתמש לארבע כוסות, כדי לבדוק שהוא אכן ערב לחיכו (ראה בספר נטעי גבריאל שהביא כן).

ואף בדורנו עמוד ההוראה הגאון רבי יוסף שלום אלישיב זצ"ל היה מערבב ומוזג כמה סוגי יינות, ואף מערב בתוכו מיץ ענבים, והיה טועם וחוזר טועם מהיינות עד שהגיע לטעם הערב לחיך, כדי לקיים מצות ארבעת כוסות בהידור, כפי שמתאר זאת נכדו הרה"ג ר' אריה אלישיב שליט"א במכתב מיוחד לידידי הרב ישראל נחום קרלינסקי הי"ו:

“ענין הארבע כוסות כפי שהיה עם מרן סבי רבן של ישראל זצ”ל: היות והוא היה צריך להיזהר מסוכרים וכו’, היה במשך שבתות השנה בקידוש טועם רק משהו מהיין, כשרביעית הכוס היה שותה אחר. יצא מן הכלל בארבע כוסות בליל הסדר – היה מקפיד לשתות רביעית מכל כוס מורכב מרוב יין ומיעוט מיץ ענבים (כמובן בהסכמת הרופא). באחת השנים האחרונות קבע רופאו האישי, שהיין שהוא שותה צריך שיהיה יין יבש, ובשום אופן לא מתוק. בימים של ערב פסח ראיתי את מרן זצ”ל מוטרד משהו. ניסיתי להבין המעיק עליו, ואמר לי שהיות ובארבע כוסות יש הידור שיהיו ערבים לחיך, וחושש הוא שביין היבש יפסיד לטעמו הידור זה. נכנסתי קצת לענין, ביררתי והבאתי לו כמה סוגי יינות יבשים, שעם קצת מיץ ענבים יכולים להיות בהידור של ערבים. כדרכו בקודש עישר מרן זצ”ל את כל היינות – כל מין על מינו, ולאחר מכן ישב ומזג וטעם, עד שהגיע למה שלדעתו היה כבר בהידור הנ”ל, והיתה שמחתו גדולה שיוכל לקיים המצוה בשלימות, שזה היה כל חיותו”.

הירושלמי: לפי שאין ערב לאדם

למרות שבשתיית ארבע כוסות אנו מוצאים דין מיוחד של עריבות השתיה, עם כל זה מאידך מצינו שקבעו חז”ל להדיא כי גם באופן מסוים בו מלכתחילה אין ערב לאדם לקיים כלל את מצות ארבעת הכוסות, אין אנו מתחשבים בחוסר העריבות שיש בזה, והמצוה במקומה עומדת. והדברים מפורשים בתלמוד הירושלמי (מסכת פסחים פ”י ה”א): **”אמר ר’ חיייה בר אדא: לפי שאין ערב לאדם לכול מן הקופה וכאן אפילו מן התמחוי”**, ומסביר בעל יקרבו העדה: **”כלומר, אף על פי שאין ערב לאדם אפילו לאכול מתוך קופה שאינה שלו, אפילו הכי כאן משום פרסומי ניסא צריך לאכול אפילו מן התמחוי שאינו שלו”**. הנה אנו יודעים שחובה על כל אדם בישראל לשתות ארבע כוסות בליל הסדר, וחייב זה כולל גם עני שלצורך קיום המצוה יהיה עליו לקחת את היין מקופת הצדקה – מהתמחוי, מכל מקום אין הוא בן חורין להיפטר ממצוה זו. אך הירושלמי מחדד את הדברים לאמר שאע”פ שאין ערב לאדם לאכול ולשתות מקופת הצדקה – בכל זאת החיוב על מקומו עומד. מפורש אם כן בדברי הירושלמי שחיוב ארבע כוסות הוא גם במקרה כזה שהאדם שרוי במצב בו אין שתיית היין עריבה עליו. מעתה מוטל עלינו לבאר מדוע מצד אחד אנחנו תובעים כי ראוי, ולשיטת הרמב”ם חובה, שתהיה השתיה עריבה על השותה, ומצד שני חוסר העריבות שיש באופן מסוים בקיום מצוה זו מלכתחילה אינה מונעת את חיוב המצוה.

חוסר עריבות צדדי אינו מעכב

אכן, החילוק בזה פשוט ומבואר, כי יש להבחין ולחלק בין חוסר עריבות בגוף היין לבין חוסר עריבות בדבר צדדי שאינו נוגע ליין עצמו. אין ספק כי היין עצמו צריך להיות ערב על השותה, וכל עוד אין היין טעים וערב לחיך – הרי שלשיטת הרמב”ם חסר כאן בעיקר קיום המצוה, ולשיטת שאר הראשונים אין המצוה מן המובחר. אולם כשהיין הוא ערב וטעים, אלא שיש לשתה דבר צדדי המפריע לו בשתיית היין, בודאי שאין זה יכול לבטל את קיום המצוה. לפיכך גם העני שאינו חפץ להזדקק לקופת הצדקה ואין ערב לו להיות תלוי בחסדי אחרים ולשתות יין מהתמחוי, עם כל זה מאחר וחוסר העריבות שבדבר אינו ביין עצמו כי אם בענין צדדי, בכגון דא אין זה ריעותא וחסרון בעריבות היין. אך יש להדגיש שמאידך גיסא ברור שהירושלמי בבחירתו נוסח זה לביטוי חובת העני ליקח ארבע כוסות מהתמחוי, אכן בא לחדד את רעיון זה ולהעצים את חידושו לאמר: ודאי שמצות ארבעה כוסות היא מצוה של ידך חירות ומצותה שתהיה השתיה עריבה על השותה, אך אין בכך כדי להפקיע את החיוב מהעני, גם אם אין ערב לו ליטול מהתמחוי, וזאת בהתאם לסברא האמורה, שהיין עצמו הרי הוא ערב וטעים, ואילו חוסר העריבות אין הוא כי אם דבר צדדי.

דוקא ביין

גישה זו של הרמב”ם, הרואה את עיקר מצות ארבע כוסות בדרך חירות, יכולה להאיר את ענינו בשאלה בה התחבטו כבר רבותינו הראשונים, ובראשם רבינו המרדכי (פסחים רמז תריא ד”ה ולא יפחתו לו): מה טעם נקבעה מצוה זו להתקיים בכוסות של יין דוקא. אכן, כבר אמרו בתלמוד הירושלמי (שם) כי ארבעת הכוסות באים כנגד ארבעה לשונות של גאולה: והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי, אולם זכר לארבעה לשונות אלו יכול להיעשות גם בארבעה אגוזים או בכל דבר אחר ומדוע נקבע דוקא היין לסמל את ארבעת הלשונות. לאור ההסבר האמור, אחר שהובן לנו כי עיקר מצות ארבעה כוסות היא ענין הדרך חירות שבה, נבין היטב כי החירות באה לידי ביטוי נעלה ביותר דוקא בשתיית היין המשמח ולא בדברים אחרים. באכילת אגוזים או בכל דבר אחר אין את הדרך חירות, ועיקר מצות ארבעה כוסות היא מצוה בה מקיימים דרך חירות. כך שניתן להוסיף עוד ולומר שבשונה מההבנה הרגילה לגבי מצות ארבע כוסות, לפיה תחילת ועיקר דין ארבע כוסות נועד כדי לסמל את המספר ארבע, על שם ארבע לשונות של גאולה, ורק לאחר מכן היא נקבעה על היין, הרי שהאמת היא הפוכה: תחילה נקבעה המצוה לשתות יין, לפי ששתיית יין הוא דרך חירות, ולאחר מכן נקבע מספר כוסות היין לארבע, על שם ארבע לשונות של גאולה.

קטנים בארבע כוסות

ומעניין להיווכח כיצד זיהוי מצות ארבעת כוסות עם ענין 'דרך חירות', להסוברים כך, מביא אותם לפירושים מחודשים בדברי הגמרא, ואף למסקנות הלכתיות חשובות. הנה הגמרא דנה לגבי חיובם של קטנים במצות ארבע כוסות, ונחלקו בזה חכמים ורבי יהודה כמו ששנינו (פסחים קח:): **"תנו רבנן, הכל חייבין בארבעה כוסות הללו, אחד אנשים ואחד נשים, ואחד תינוקות. אמר רבי יהודה: וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין, אלא, מחלקין להן קליות ואגוזין בערב פסח, כדי שלא ישנו, וישאלו"**.

מה הסיבה שאין תועלת לתינוקות בשתיית יין? הרשב"ם מסביר: **"וכי מה תועלת יש לתינוקות, הלא פטורין מן המצות"**. אולם הר"ן מסביר באופן אחר: **"מה תועלת לתינוקות ביין. כלומר, דבכי הא לא שייך לחנכם במצות דכיון שאין נהנין ושמחין בו אינו להם דרך חירות"**.

להאמור לעיל, אנו מבינים היטב את שתי הטענות: הרשב"ם אינו רואה בארבעה כוסות דין עקרוני של 'דרך חירות', ולפיכך הוא טוען שחוסר התועלת לתינוקות הוא בכך שהם אינם חייבים בקיום מצוות. לעומת זאת, הר"ן סובר כשיטה זו שעיקר מצות ארבעה כוסות היא לצורך קיום 'דרך חירות', ולפיכך הוא מסביר להפליא שהתינוקות אינם נהנים מהיין, ושוב אין סיבה שיהיה עליהם לשתות ארבעה כוסות.

ומשכך, נפלא לראות כי אכן הרמב"ם אינו מביא להלכה את חיובם של הקטנים לשתות ארבע כוסות, וזאת מפני שהוא אכן הולך לשיטתו שעיקר מצות ארבע כוסות היא לצורך 'דרך חירות', ולכן הקטנים שאינם נהנים מהיין אינם צריכים לשתות יין כלל ועיקר.

ועדיין יש להרחיב ולפלפל בזה גם כלפי אדם שהיין מזיקו או שהוא אינו אוהב כלל לשתות יין, שבפשטות עדיין יש עליו חיוב לשתות את ארבעת הכוסות, הגם שאין זה עבורו דרך חירות ולמרות שאין זה שתיה עריבה בשבילו, אולם קצר המצע מהשתרע.

טעימת היין בערב פסח

בד בבד עם מה שהזכרנו את מנהגם של גדולי ישראל להקדים ולטעום את היין אותו הם שותים בארבע כוסות כדי לבדוק שהוא אכן בגדר 'שתיה עריבה', הרי שחשוב לדעת כי פעמים ויש בטעימה זו אם היא נעשית **בערב פסח** משום בעיה הלכתית לחלק מהפוסקים, וראוי להקפיד שלא להכשל בכך.

הנה אמרו במסכת ברכות (לה:): **"רבא הוה שתי חמרא כל מעלי יומא דפסחא, כי היכי דנגרריה ללביה וניכול מצה טפי, טובא גריר, פורתא סעידי"**. כלומר, רבא היה שותה יין בערב חג הפסח כיון שטבע היין שהוא גורר את התאבון ומביא את האכילה, ועל ידי כך היה אוכל בלילה את המצה לתיאבון.

ועל כך מוסיפה הגמרא ואומרת: **"טובא גריר, פורתא סעידי"**, ונחלקו הראשונים בהבנת דברי הגמרא. בפשטות כוונת הגמרא היא שיפורתא - מעט יין הרי הוא סועד את הלב ומשביע את האדם, ואילו 'טובא' - הרבה יין גורר את התיאבון. ומשכך העלו בעלי התוספות לדינא, כי אין היתר שתיית היין אלא כשהוא שתיה מרובה, וכלשונם: **"מכאן משמע שאסור לשתות יין בערב פסח מן המנחה ולמעלה, ואם רוצה לשתות - צריך לשתות הרבה, דטובא מגריר גריר"**.

אולם רבינו הטור כתב להדיא כי מותר לשתות יין בין הרבה בין מעט, וכלשונו (הלכות פסח סי' תעא): **"ויין מותר לשתות הן רב או מעט כי הוא גורר תאות המאכל"**. וכתב הב"ח כי הטור מפרש את דברי הגמרא באופן אחר: תכונת היין כי 'פורתא סעידי' - הוא סועד מעט את האדם, אבל מאידך הוא 'טובא גריר' - הוא הרבה גורר את תיאבון האכילה, כך שבין השותה יין הרבה ובין השותה יין מעט, תכונת 'הגריר' גוברת על תכונת 'הסעידי', ולכן זה מסייע לאכילת המצה. וראה שם שהביא שכן פירש המהר"ל, ולמעשה כבר כתב כן הראב"ה (סי' קג).

ונמצא כי לשיטת הטור ודעימיה אין כל בעיה לטעום את היין של ארבע כוסות בליל הסדר, כי אפילו בטעימה בעלמא עדיין זה 'גריר' את אכילת המצה, אולם לשיטת התוספות שיש ריעותא בשתיית מעט יין בערב פסח, הרי שראוי להיזהר בזה, ולפיכך טוב להקדים את הטעימה לזמן מוקדם יותר או שגם בטעימתו ירבה לשתות מהיין.

*** קטעים נבחרים מתוך הספר העתיד לצאת לאור בעזה"ת, את שאר המאמר וכן מאמרים רבים נוספים ניתן יהיה לקרוא בספר.**

אין רשות להשתמש בחומר המוגש כאן ללא קבלת רשות מפורשת!